

№2 ПРАКТИКАЛЫҚ САБАҚ

1 тапсырма: Төмендегі материалдан ғылыми стильдің жалпы сипаттамасын кесте түрінде жазыңыз.

Мамандық тіл ретіндегі сөйлеу ғылыми стилінің жалпы сипаттамасы. Ғылыми мәтіндердегі дерексіз зат есімдер. Материалдан

Ғылыми стиль — кітаби стилінің бір түрі. Оған әр мамандық, әр салада жазылған ғылыми шығармалар, оқулықтар мен оқу құралдарының тілі жатады. Ғылыми стильде негізгі зерттелетін зат пен құбылыс ғылыми негізде сипатталып, дәлелдеуді, түсіндіруді қажет етеді. Ал пікір дұрыстығын дәлелдеу үшін мұнда логика заңына, яғни дұрыс ойлау заңына сүйену қажет. Сондықтан ғылыми стильде логиканың маңызы ерекше.

Белгілі бір ғылым саласындағы термин сөздер жиі қолданылады.

Қолданылатын орны: ғылыми еңбектерде, зерттеулерде жазбаша түрі; ал ғылыми мәжіліс, кеңес, т.б. ғылыми ортада ауызша түрі қолданылады.

Қарым-қатынас мақсаты: заттың, құбылыстың, ақиқат дүниенің мәнді белгісін көрсету, құбылыстың себеп-салдарын ашу; шындықты ұғым түрінде логикалық жүйемен бейнелеу.

Стильдік сипаттары: айтылатын ой, сөз дәлелді және тура мағынада қолданылады; атау сөз көбіне дерексіз, жалпылық ұғымда жұмсалады. Мысалы, *қарға*— ғылыми әдебиетте құстардың белгілі бір отрядына жататын тобы. Ал бұл көркем әдебиетте, сөйлеу тілінде «қар үстінде жоғралап жүрген *қарға*», «ағаш бұтағында отырған *қарға*», т.б. болып нақтылы сипатта айтылады.

Тілдік амал-тәсілдері: дерексіз жалпылық ұғымдағы сөздер жиі ұшырайды: *құс, өсімдік, жан-жануар, шөп, ағаш, жылдамдық, уақыт, кеңістік*, т.б.

Мысалы: Егер тозаңдату болмаса, **өсімдік** гүлдеп, гүлін төгеді, бірақ **жеміс** салмайды.

Ғылыми термин сөздер жиі қолданылады. **Түзуші ұлпалар** сабақтың тамыр ұшында болады;

Қисық сызықтың мұндай түрін математикада **гипербола** деп атайды.

Ғылыми стильде көбінесе баяндауыш ырықсыз етіс түрінде және ауыспалы келер шақ тұлғасында қолданылады. Мысалы: *Қайнау кезінде сұйықтың температурасы өзгермейді. Мұндай өрнектерді рационал өрнектер деп атайды.*

Кейде ғылыми стильдегі сабақтас құрмалас сөйлемдердің бірінші жай сөйлемнің баяндауышы шартты рай түрінде келіп, екінші сыңары ойды тиянақтап, дәлелдеп, анықтап тұрады. Көп сатылы матас байланысқан тіркестер жиі кездеседі.

Бұл денеге қағаз қиқымдарын тақап ұстап көру керек, сонда дене оны өзіне тартатын болса, ол- дененің электрленгені.

Егер эбонит таяқша тебілсе, онда оған жақындатылған дененің заряды тектес болғаны.

Ғылыми стильде сұраулы, лепті, сөйлемдердің қолданылу мүмкіндігі шектеулі болып, көбінде ой хабарлы сөйлем түрінде баяндалады.

Дерексіздік пен жалпылауыштық әрбір ғылыми мәтінді төмендетеді. Бұл бәрінен бұрын оның бойында дерексіз лексиканы кеңінен қолданудан көрінеді, әрбір сөз жалпы түсінік немесе дерексіз затты білдіруге қатысады.

Ғылыми сөйлеу мән мәтінде келтірілген сөздердің ұғымдық мазмұнына қарағанда тура сол сөздер көркем мәтінде жекелік, қайта қайталанбайтын, жиі кейіптеу бейнесін білдіреді. Сонымен қатар көркем сөз көп қырлы мазмұндық бояумен толықтырылады, ал ғылым сөзі бір мағыналы және терминделген болып келеді.

Ғылыми сөйлеудің дерексіздігі мен жалпылауыштылығы тек лексика-семантикалық деңгейде ғана көрінбейді, сонымен қатар, әр түрлі грамматикалық, оның ішінде морфологиялық бірліктерде, олар категория мен форманы талдауда сонымен қатар, олардың мәтінді жиі қолдану деңгейі негізінен, осы бірліктер мағынасын функциялау ерекшеліктерінен де көрінеді. Сол стильдік белгінің ғылыми сөйлеуде көрінуіне байланысты етістіктердің шақтық, жақтық, лексика-грамматикалық мағыналы формалар тән болады, бұған сөйлемнің синонимиялық құрылымы да тән.

Ғылыми әдебиетте, әсіресе математикалық әдістер қолданылатын мәтіндерде келер шақ формасы өзінің әдеттегі грамматикалық мағынасынан айырылып, грамматикалық жақтан әлсіреген формада болатыны байқалады.

Ғылыми стильдің дерексіздігі, жалпылауыштығы мен өзіне тән сөйлеу жүйелілігі ғылыми стильде осы шақтағы етістік формасы өткен шақ аясында болуымен ұштастырылады. Бұл көркем әдебиетте қолданылады.

Ғылыми сөйлеу міндетті түрде экспрессивті емес, эмоциясыз, бейнесіз болуы керек. Осыған байланысты ол өзінің мақсатына жетпейді, оның коммуникативті зардап шегеді.

Бұл жөнінде Р.А. Будагов өзінің *«Литературные языки и языковые стили...»* еңбегінде жүйелі талдау береді. Сонымен ғылыми сөйлеудің экспрессивтілігі дегенде осы саладағы коммуникация міндетінің осындай іске асырылатыны арқасында мынадай стилистикалық сапаны түсінуге болады және олар қарым-қатынастың тиімді болуына ықпал жасайды. Осыған байланысты экспрессивтілік көркемдікті күшейту ретінде ғылыми сөйлеуді құраудың коммуникативті тиімділігімен байланысты болады.